

ARNO J. MAYER

AZ ALSÓKÖZÉPOSZTÁLY MINT TÖRTÉNETI PROBLÉMA

Az alsóközéposztályt, ezt az összetett, változó társadalmi, politikai és kulturális együttest, alapos és rendszeres vizsgálatnak kell alávetnünk. Az alsóközéposztály nem egyszerűen sokféle és változó alkotóelemének az összege, sőt, sokkal bonyolultabb képződmény, mint a földbirtokos arisztokrácia, a parasztság, a burzsoázia vagy a munkásosztály.

Ám az alsóközéposztály problémájának komplikált volta csak részben ad magyarázatot arra, hogy a kutatók miért szokták mellőzni ezt a témát. S azért a kegyes hallgatásért, amely ezt az időtálló társadalmi jelenséget körülvette, a felelősséget azokra az immár mitikus marxistákra sem háríthatjuk egészen, akiket a társadalomtudósok, köztük a történészek is, mindmáig azazl ostoroznak, hogy helytelenül jóstolták meg a kispolgárság elkerülhetetlen bukását és halálát. Hiszen nyugaton, ahol a marxizmus jelentette a legnagyobb kihívást a társadalomtudósok számára, e hibás előrejelzésnek nemhogy gátolnia, hanem éppenhogy ösztönöznie kellett volna a kritikai érdeklődést a kispolgárság marxista felfogásával kapcsolatban. Különben az alsóközéposztály marxista elemzésében mindmáig jelentős heurisztikus erő rejlik.

Sokkal valószínűbb, hogy a nem-marxista és az antimarxista tudósok és értelmiségiek nagyobb részt éppen azért nem foglalkoztak a Kleinbürger-tummal, mert ugyanúgy a megszűnését jövendölték, mint a marxisták. Azonkívül úgy tűnik, hogy ez a közbenső osztály tudományos körökből csekély szimpátiát, és még kevesebb empátiát váltott ki. Lehetséges volna, hogy a társadalomtudósok éppen annak a társadalmi osztálynak a törekvéseit, életstílusát és világnézetét vonakodnak vizsgálat alá vetni, amelyből oly sokuk származik, s amelyből ki akarnak törni? Bármilyen is a válasz, tény, hogy a kispolgárságnak kevésbé sikerült magára vonnia a tudósok figyelmét, mint a hatalmi elitnek vagy a munkásosztálynak: a kispolgárság nem osztogat kegyeket, nem fenyeget forradalommal, és nincs benne semmi a végső nyomor romantikájából, amely felkelti az empatikus érdeklődést.

A kispolgárság természetének és az Európai történelemben játszott

szerepének elkendőzése komoly következményekkel járt.¹ A huszadik századi alsóközéposztály helyzetének labilitását a liberális értelmiségiek éppúgy feltáratlanul hagyták, mint a marxisták, s ennyiben ők is hozzájárultak ahhoz, hogy ez az osztály megzavarodottan került szembe a válsággal, s oly készségesen engedett a reakciós jellegű millenarizmus vonzásának. A fasiszta őrjöngés pedig önmagában is kellőképpen szörnyű emlékeztető arra, hogy a modern történelemben az alsóközéposztálynak milyen döntő fontosságú szerep jutott.

Természetesen nem állíthatjuk, hogy az alsóközéposztállyal eddig egyáltalán nem foglalkoztak. A faszizmus kutatói, és különösen azok, akik a német nemzeti szocializmust tanulmányozták, időnként megpróbálkoznak a hagyományos Mittelstand és az új fehérgallérosok összetételének és viselkedésének vizsgálatával a két világháború között. S a huszadik század fasiszta forradalmának kutatóin kívül is akadtak néhányan, akik foglalkoztak az alsóközéposztály problémájával, ám ezek a társadalomtudósok sem önmagában véve vették szemügyre az alsóközéposztályt, hanem érdeklődésük arra irányult, hogy meghatározzák, melyik irányt rendeltetett neki: a proletarizálódás, avagy a polgárosulás útját fogja-e bejárni. Az egyik megvilágításban a kispolgárság proletarizálódásra kárhoztatott; a régi kézművesség vagy megszűnik, vagy az ipari munkásosztály soraiba kényszerül,² az új fehérgallérosok pedig elveszítik mindazt a gazdasági és társadalmi előnyt, amely átmenetileg megkülönböztette őket a fizikai munkásoktól.³ A másik szemlélet főként a hivatalnokok, műszaki szakemberek és értelmiségiek egyre duzzadó hadát tartja szem előtt, s ezeket teszi meg a majdani osztály nélküli, posztindusztriális társadalom elpolgáriasodásának élcsapatául.⁴

De talán ideje felhagynunk azzal, hogy a kispolgárságról elsősorban vagy kizárólag más osztályok viszonylatában gondolkozzunk. Az alsóközéposztály történelmileg és politikailag egyaránt eléggé jelentős volt és fontos is marad ahhoz, hogy immár önmagáért tanulmányozzuk gazdasági gyökereit, belső struktúráját és életét, a társadalomban betöltött helyét és szerepét, valamint politikai viselkedését. Az értelmiségnek fel kellene hagynia azzal, hogy a kispolgárság világát mulandóságára, érdektelenségére és hamisságára hivatkozva semmibe vegye, lebecsülje vagy elvesse, s ehelyett mostmár önmagában kellene megvizsgálni és megérteni ennek a titokzatos világnak a múltját, jelenét és azt, hogy merre tart. Hiszen a munkásosztályhoz hasonlóan az alsóközéposztály is létrehozta és folyton tovább alkotja a maga elkülönült kultúráját, ethoszát, életstílusát és világnézetét. Mert ha látszólag nincs is nyilvánvaló osztálytudata – csak az akut válságok idején –,

osztályszerű különbözőségének nagyon is élesen tudatában van.⁵ A kispolgárság tagjainak jellegzetes az öltözködési, díszítési, lakberendezési és táplálkozási ízlése, mint ahogy jellegzetes a kispolgári családok struktúrája, otthoni életük, házassági szokásaik, háztartási költségvetésük és társadalmi viselkedésük is. És tipikusak pihenési szokásaik, beszédmódjuk, társalmi értékeik, társas viselkedésük is, csakúgy mint a politikai magatartásuk.

A polgárok, munkások és a társadalomtudósok kétségbe vonhatják az alsóközéposztály világának autentikus voltát. Le is becsülhetik amiatt, hogy ez a világ nem más, mint a nála magasabb polgári kultúra és a nála alacsonyabb munkásosztálybeli kultúra lapos keveréke, sőt szinkretizmusa. De a tapasztalat szerint a szinkretizmusok is képesek arra, hogy szembeszökő, félreismerhetetlen struktúrákat és dinamikus tulajdonságokat alakítsanak ki, s hogy ily módon kitörölhetetlen nyomokat hagyjanak az emberiség történelmében.

Az „alsóközéposztály” vagy a „kispolgárság” fogalmát nemcsak a mindennapi beszédben illetve a politikai retorikában használják pontatlanul, hanem a társadalomtudományos fejtegetésekben is. Persze azzal, hogy felhívjuk a figyelmet a fogalom plaszticitására és hibás használatára, nem akarjuk tagadni, hogy valójában nehéz világosan és pontosan definiálni.⁶

Természetesen az „alsóközéposztály” fogalmához nem rendelhetünk hozzá egy minden időre és helyre érvényes állandó értelmezést. Hiszen jelentése egy-egy adott történelmi pillanatban mindig a különböző gazdasági, társadalmi és politikai struktúrák és feltételek függvényében módosul.

Az alsóközéposztály országról országra különbözik, az egyes országokon belül pedig a helyi viszonyoktól és a különböző történelmi periódusoktól függően is eltéréseket mutathat. A prekapitalista és preindusztriális társadalomban élő önálló parasztok, mesterek és boltosok, egyszóval a kispolgárság, egészen más jellegű volt – belső struktúráját és a társadalomhoz való viszonyát tekintve egyaránt –, mint az érett, illetve a mai kapitalista ipari társadalomban az alsóközéposztály, amely túlnyomóan függő helyzetű hivatalnokokból, műszaki szakemberekből és értelmiségiekből áll. Mondani sem kell, hogy azok a korábbi rétegek, amelyeket Buharin az „átmeneti osztályok” fogalmával jelölt, a későbbi korokban is továbbélnek s életető mentalitásuk, magatartásuk és értékeik rendszerint tartósabbak, mint azok a gazdasági és társadalmi körülmények, amelyek eredetileg kialakították őket.

De akármilyen hiányos is a kispolgárság illetve az alsóközéposztály fogalmának definíciója, tény, hogy ezek már régóta használatos fogalmak,

s hogy mindig is egy valóságos és tartós társadalmi jelenséget jelöltek. De mint ahogy már mondtuk, e fogalomnak az idők során végbement jelentésváltozását nem érthetjük meg másként, mint történeti megközelítésben. ...

Annak idején legtöbben úgy gondolták, hogy az alsóközéposztály jelentősége nagymértékben csökkenni fog, sőt talán teljesen beolvad a proletariátusba. De nem ez történt. Ellenkezőleg, az alsóközéposztálynak még a független kisvállalkozókból álló része is rendkívül hosszú életű maradt. Igaz ugyan, hogy a 19. század közepe óta a kézművesek, kiskereskedők és a parasztok száma és gazdasági súlya lényegesen csökkent. Ám ez a csökkenés sokkal lassabban ment végbe, mint ahogy azt várták. Olyannyira, hogy a kisüzlettulajdonosok és a szolgáltatásokat végzők száma időnként még növekedésnek is indult, főként az akut gazdasági válságok közepette.

Másrész pedig az alkalmazott hivatalnokok, műszakiak és értelmiségiek alkotta „új” alsóközéposztály gyorsan szaporodott, és a számokat tekintve nemhogy kiegyenlítette a független kistermelők, kiskereskedők és parasztok elsorvadásából származó csökkenést, hanem növekedést is eredményezett. Az „Alsóközéposztálynak ez a második megszületése”, amelynek során növekszik az új alkalmazotti réteg aránya és potenciálisan ez válik uralkodóvá az osztályon belül, valójában az ipari, kereskedelmi és pénzügyi kapitalizmus mellékterméke, ugyanannak a folyamatnak a része, amely a munkásosztály tömeges megnövekedését eredményezte. A 19. század harmadik harmadában a kispolgárság újjászületését a kormányhivatalok, iskolák, kórházak és hadseregek egyidejű gyors növekedése is elősegítette.

Ennek az átalakulásnak a másik jellemzője a felgyorsult urbanizáció volt; a növekedő régi és új városok a hivatalnokokból, műszakiakból és értelmiségiekből kialakuló, részben köztisztviselői fehérgalléros réteg természetes lakhelyévé váltak. De a régi közmondás: Stadtluft macht frei immár értelmét veszítette: a terjeszkedő városok különösen termékeny talajává váltak a kulturálisan közvetített elnyomásnak. A folyamatosan fejlődő tömegkommunikációs technika révén egyre nagyobb profitot hajtó kommerciális tömegkultúra első számú fogyasztójává az újonnan kialakult kispolgárság és a hagyományos Kleinbürger réteg vált; erre nagyobb képzettsége folytán alkalmasabb is volt, mint a tanulatlanabb ipari munkásság. A tömegkommunikációs eszközök és a közönség egymásra találtak. A filléres kiadványok, majd a képes folyóiratok, az olcsó könyvek, a diavetítő, a rádió, a film és a televízió mind a képzetesebb, de alapvetően mégis műveletlen kispolgárság tömegeinek igényeit elégítette ki. A nagypolgárok inkább Zola és Flaubert,

valamint a másodvonalbeli regényírók műveit olvasták, olyannyira, hogy ezeknek elsősorú, sőt szinte kizárólagos közönségét alkották, különösen a hölgyek. A spontán népi kultúrával ellentétes, kiagyalt, standardizált és fentről irányított új tömegkultúra fogyasztói minden jel szerint a régi és az új alsóközéposztály tagjai közül kerültek ki. Az elkábítás modern kuruzslói a jellegzetesen létbizonytalanságban élő kispolgárság szórakoztatására, figyelmének elterelésére keverték ki fantáziával dúsított mámorító készítményeket. Az alsóközéposztály régi részében a gazdasági és társadalmi hanyatlás érzése keltett egyre nagyobb félelmet, az újban pedig örökös szorongás élt, jövőbeli gazdasági és társadalmi előrejutásának bizonytalan esélyei miatt.

S noha a kispolgárságnak ez a két csoportja egészen eltérően viszonyult a fejlett kapitalista iparosításhoz és kereskedelemhez, mégis mindkettő számára a fizikai munkás lett az elmaradhatatlan negatív viszonyítási alap. Érdemes lenne felmérni, hogy a tömegkultúra kerítői – az üzleti vállalkozók, a kormányhivatalnokok, vagy az alkotó értelmiség, művészek és tudósok – mennyiben járultak hozzá, hogy megerősítsék a kispolgárságban a fizikai munkásokkal szemben kialakult fölényérzetet azzal, hogy szavak, hangok és képek segítségével úgy manipulálták a szimbólumokat, sztereotípiákat és normákat, hogy a kispolgárság magasabbnak érezhesse méltóságát, helyét és környezetét. Mert ez a fennsőbbiségérzet tartotta össze a különben szétesően heterogén alsóközéposztályt. S az uralkodó osztály a kispolgárságot védő intézkedések meghozatala mellett bizony ezeket az érzelmi húrokat pengette meg olyankor, amikor a kispolgárságból tömegmozgalmat szervezett a szocialista fenyegetés ellen.

Világos tehát, hogy az európai történelemben az alsóközéposztály változott hely és idő szerint. De minden eltérés ellenére biztos az is, hogy a válságok idején mindig a mérleg nyelveként szolgáló csoport volt. Lehet, hogy *érte* sohasem politizáltak, s az is biztos, hogy magáért való osztály sohasem volt. De az alsóközéposztály ettől még magában valóan osztály lehetett: megmutatta, hogy hajlamos és képes is rendszertelen lázadásokra, noha sohasem tudta magát független és tartós akciók érdekében mozgósítani és megszervezni. De a modernizált és modernizálódó társadalmakban a burzoáziának sohasem sikerült volna megszereznie, konszolidálnia és megvédenie elsőbbségét illetve egyenrangú helyét az alsóközéposztály támogatása nélkül.

Az alsóközéposztály helyének átgondolása a náciizmus előtti Németországban, Lenin Oroszországában és a mai „középső” Amerikában olyan

szélesebb vonatkozású aktuális kérdéseket vet fel, amelyek valószínűleg az alsóközéposztály problémájának meghatározására és vizsgálatára készítetik majd a tudósokat, értelmiségieket és a politikusokat.

1866 és 1914 között Németországban feltűnően gyors és intenzív iparosítás ment végbe, s ugyanez mondható el az analfabétizmus csökkenéséről is. De az első világháború kitörésekor az industrializációnak erre a kontinensen legmesszebb előretolt állására még távolról sem volt jellemző, hogy a grands bourgeois egy parányi osztálya áll szemben a proletárok hatalmas tömegével.

Németországban mintegy 13 millió ipari munkás volt, ez tény, bár legalábbis a nagyipar munkásarisztokratái és a kisüzemek munkásai inkább kispolgári beállítottságúak voltak. És mindenesetre világosan elvált a hatalmas proletariátustól az összmunkaerőn belül a 2 millió fehérgalléros alkalmazott, a 2 millió alsó és közép-szintű államhivatalnok, az 1.5 millió hagyományos kézműves és kisiparos (majdnem 500.000 még mindig céhekbe szervezve), a 700.000 kiskereskedő és a kb. 2 millió kisparaszt.

Az általános felfogás szerint Németországban a századfordulón a fehérgalléros réteg gyors ütemben gyarapodott: 1883 és 1925 között a fehérgallérosok száma több mint ötszörösére növekedett, az ipari munkások száma viszont meg sem duplázódott. És azt is észre kell vennünk, hogy a kiskereskedők száma valójában gyorsabban növekedett, mint akár a népesség, akár a nemzeti termék, nem pedig jelentősen csökkent, mint ahogy oly sokan feltételezik. A huszadik század első negyedében a kisüzletek száma hozzávetőleg 700.000-ről 850.000-re emelkedett, ez kb. 20 százalékos növekedést jelent. Az 1929-es nagy válság idejére a kiskereskedői szektor további 3 százalékkal nőtt.¹²

A német gazdaságban, társadalomban és az államban éppen azért volt olyan súlyos a feszültség, mert az ipari, kereskedelmi és a banktőke bámulatos fejlődésével egy megfelelően erős és komplex ellenállás fordult szembe. Következésképpen a régi és új köztes rétegek, amelyek az ellenállás tömegbázisát adták, nagy politikai jelentőségre tettek szert. Az establishment sáncai mögé felsorakozott konzervatívok a modernizáció erői ellen akarták hadba vinni a vegyes összetételű alsóközéposztályt. A szocialista mozgalmon belül pedig Eduard Bernstein bálványromboló művében, az Evolúciós Szocializmus-ban óva intett attól, hogy a mozgalom szem elől veszítse s a kapitalisták karjaiba kergesse a Kleinbürgertum-ot. Az értelmiségiek közül Werner Sombart, Johann Wernicke, Emil Lederer és Theodor Geiger olyan fogalmi keret kialakításán fáradoztak, amellyel végre elméleti és politikai megfontolások tárgyává tehetik ezt a nehezen kezelhető és széttagolt osztályt.¹³

S ugyanabban az időben, amikor a késő-birodalmi és kora-köztársasági Németországban egyre nagyobb tudományos és politikai figyelmet szenteltek a vegyes összetételű középosztálynak, Lenin, az Orosz polgárháború végefelé, ugyanezt az osztályt a bolsevizmus szemszögéből vette szemügyre.

Az 1920 áprilisában és májusában írott „A ’baloldaliság’, a kommunizmus gyermekbetegsége” c. művében Lenin mindenekelőtt leszögezi, hogy „... a kisüzemi termelés, sajnos, még nagyon-nagyon sok maradt a világon, és a kisüzemi termelés állandóan, minden nap minden órájában magától és tömegméretekben szüli a kapitalizmust és a burzsoáziát.”¹⁴ Tervezői hangulatában Lenin kitartott amellett, hogy még a forradalom után is „... ennek az országnak a proletariátusa hosszú időn át gyengébb lesz, mint a burzsoázia...”, ugyanis „... annak az osztálynak a kisárutermelői, amely a burzsoázia uralmát megdöntötte, spontánul és állandóan visszaállítják, feltámasztják a kapitalizmust és a burzsoáziát.”¹⁵ Elég tisztán látta, hogy „A központosított nagyburzsoáziát legyőzni ezerszerte könnyebb, mint ’legyőzni’ a kistulajdonosok millióit és tízmillióit, márpedig ezek a maguk mindennapi, hétköznapi, láthatatlan, megfoghatatlan bomlasztó tevékenységével éppen azokat az eredményeket érik el, amelyekre a burzsoáziának szüksége van, amelyek a burzsoázia restaurálásához vezetnek.”¹⁶

Történeti visszatekintésében Lenin megjegyzi, hogy a múltban, a válások idején az ilyen kis agrár, kereskedő és ipari tőkéseket legfeljebb a „kispolgári forradalmiság” jellemezte, amely „... az anarchizmusra hasonlít, illetőleg egyet-mást kölcsönöz tőle és minden lényeges dologban eltér a következetes proletár osztályharc követelményeitől és szükségleteitől.” De még ez is ingatag, és rövidéletű lelkesedés volt; „... a kistulajdonos ..., akár a kapitalizmusban állandóan elnyomatásnak, s igen gyakran az életviszonyok hihetetlenül erős és gyors romlásának van kitéve és tönkremegy, könnyen csap át szélsőséges forradalmiságba, de nem képes arra, hogy kitartást, szervezettséget, fegyelmet és állhatatosságot tanúsítson”. Lenin marxizmus értelmezése szerint „A kapitalizmus borzalmától ’megvadult’ kispolgár olyan társadalmi jelenség, amelyet az anarchizmushoz hasonlóan minden tőkésországban megtalálunk”. Az igazi forradalmároknak résen kell lenniük a kispolgári forradalmisággal szemben, mert „Az ilyen forradalmiság állhatatlansága, meddő volta, az a sajátossága, hogy gyorsan meghunyászkodásba, közönybe, képzeltébe, sőt az egyik vagy másik ’divatos’ burzsoá áramlatért való ’eszeveszett’ rajongásba csap át – mindez köztudomású”.¹⁷

Leninnél a nagyburzsoázián és a nemességen kívül mindenki, aki nem volt igazi proletár, korlátozott és megbízhatatlan kispolgárnak számított; ebbe

a kategóriába tartoztak a kézművesek és kisiparosok, a boltosok, a kis- és középparasztok, az alacsony és középszintű köztisztviselők és a munkásarisztokraták egyaránt. Másszóval olyan lendületes definíciót ad, hogy az értelmiség bizonyos részein kívül mindenki benne foglaltatik. A hatalomátvétel után viszonylag könnyű lesz végleg elmozdítani a földesurakat, nagytőkéseket és a magasrangú kormányhivatalnokokat. S ha a nagyburzsoázia és a magas hivatalnokok helyét a bolsevik káderek foglalják el, az alárendelt kormányhivatalnokokat és munkásarisztokratákat ezek már könnyen kézben tarthatják.

Sokkal nehezebb viszont azokat a gazdasági és társadalmi osztályokat asszimilálni és ellenőrizni, amelyek részei ugyan az oly tágan meghatározott kispolgárságnak, mégis rendelkeznek a gazdasági függetlenség valamely eszközével, akár tőke, akár föld vagy szerszámok formájában. S noha ezt a független réteget, nevezetesen a „kisárutermelőket” „fel kell számolni”, „nem lehet elkergetni, nem lehet elnyomni” őket. A forradalmi proletariátusnak „ezekkel össze kell férni” akkor is, ha a „... kisárutermelők a proletariátust minden oldalról körülveszik a kispolgárság levegőjével, átítatják, demoralizálják vele a proletariátust, aminek következtében a proletariátus soraiban állandóan kiújul a kispolgári gerinctelenség, szétforgácsolódás, individualizmus, az átmenet a lelkesedésből a csüggedésbe”. A független termelőket, beleértve a parasztságot is, amely épphogy csak kisajátította a nagy földbirtokosok földjét, az osztályöntudatos proletariátus központositott, fegyelmezett élcsapatának „... igen lassú, óvatos szervező munkája lehet (és kell) átformálni, átnevelni”.¹⁸

Röviden, a hatalomátvétel és a polgárháború után Lenin belátta, hogy Oroszországban ugyanúgy számolni kell egy gazdaságilag termelékeny, ám politikailag megbízhatatlan kispolgársággal, mint másutt. A marxisták és a liberálisok már régóta becsmérlően használták a „kispolgárság” fogalmát. S bár Lenin tovább fokozta ezt, ugyanakkor rájött arra is, hogy ez a nemosztályszerű osztály vagy félig osztály, amely kvázi-munkásokból és kvázitőkésekből áll, továbbra is fennmarad, s nem is csupán gazdasági, társadalmi és politikai anakronizmusként vagy maradványként.¹⁹

A 19. század első felében az Egyesült Államok minden bizonnyal a legközelebb állt ahhoz, amit a független kistermelők és kistulajdonosok országának neveznénk. Az Egyesült Államokban egy példaszerűnek tekinthető alsóközéposztályi nemzet, társadalom és kultúra valósult meg. De öröksége és korai kezdetei folytán a középosztályi Amerika mítosza és álma élte. S a hamis kép, miszerint Amerikában nem alsóközéposztályi, hanem

középosztályi társadalom él, máig is fennmaradt: túlélte a kapitalista fejlődésnek egy egész századát, amelynek során a független kistulajdonosok átadták a vezető helyet az ipar parancsnokainak, a gyári munkásoknak és a fehérgallérosoknak.²⁰

Napjainkban ismét új erőre kap a középosztályi társadalom beteljesülésének és igéretének mítosza, mivel Amerika lett a világ első olyan nemzete, amelyben a nem fizikai munkát végzők határozottan többségben vannak a fizikai dolgozókkal szemben – még akkor is, ha tekintetbe vesszük a nők túlsúlyát az irodai és az elárúsító személyzetben. A többi fejlett ipari társadalom még nem lépte át ezt a küszöböt, de azért már közelednek ahhoz a kritikus ponthoz, hogy a bérből élők társadalmából a fizetésből élők társadalmává alakuljanak át. Azonban „középső Amerika” társadalma, amelyet sok iparosodott vagy iparosodó ország kritikátlanul prototípusnak tart, mindennek inkább elmondható, mint középosztályi burzsoá társadalomnak. Valójában egy olyan egyedülállóan alsóközéposztályi nemzetnek lehet tekinteni, amelynek munkaereje nagyobbrészt nem fizikai, szerényen fizetett, teljes függőségben lévő dolgozókból áll. Az ún. „középső Amerika” társadalmának másik kritikus rétege a gyorsan növekedő, bérből élő fizikai munkásarisztokrácia, mind jövedelme, mind pedig vagyona, életstílusa, aspirációi és az önmagáról való gondolkodás szempontjából. Ugyanez mondható el a független kisüzlettulajdonosokról, az építkezési vállalkozókról és a szolgáltatóban dolgozókról.

Az alsóközéposztály és a felső establishment viszonya egyszerre békés és feszültségteljes, hiszen az alsóközéposztályban a vágyakozás és az elutasítás érzései keverednek. Ugyanakkor az alsóközéposztály egyre feszültebben viszonyul az „alatta” lévő, többnyire képzetlen, etnikailag hátrányos helyzetű, megszorult munkásokból álló alsóbb osztályhoz. A krónikus egyensúlyhiányban szenvedő gazdaságban a kispolgárság jövedelmének növekedése, életszínvonalának emelkedése és aspirációi veszélyben forognak. S ami még ennél is fontosabb, presztizse és önbecsülése is aláaknázódik, mégpedig két okból. Abban a társadalomban, ahol a dolgozók többsége már tipikus „középső amerikaiak” számít, s már nem proletár, illetve nem fizikai munkából él, az alsóközéposztályhoz való tartozás nem jelent többé megkülönböztető társadalmi rangot. Továbbá a fizikai dolgozók anyagi megbecsülése egyre hasonlabb az egyszerű fehérgallérosokéhoz, s ugyanez áll esélyeikre és az életmódjukra is, s ez méginkább aláássa a kispolgárság valós vagy illuzórikus fennsőbbiségérzetét.

Másszóval, az Egyesült Államokon belül eltűnőfélben vannak az álta-

lánosan feltételezett különbségek az alsóközéposztály nagy része és a fizikai dolgozók nagy része között. Így aztán mindazok, akik felkapaszkodtak a mobilitási létra első fokaira, szorongani kezdenek, nehogy nekik, vagy gyermekeiknek útját állja valaki, vagy netán lejjebb csússzanak.

A szorongató körülmények hatására az alsóközéposztály önbizalmát veszti, félelmek és szorongások áldozatául esik, s egy súlyos gazdasági válság esetén könnyen felhasználhatóvá válik valamilyen dühöngő, bűnbakkereső és atavisztikusan millennarisztikus politika támaszául.

A 19. század végére a régi, független alsóközéposztály nem avult el, nem szűnt meg, nem kényszerítették a proletariátus sorai közé és magától sem vegyült el benne. Ingatag helyzetében egyrészt kollektív nyomást gyakorolt a kormányokra segítségért és védelemért. Másrészt, és ez a fontos, ugyanaz a gazdasági, technikai és bürokratikus átalakulás, amely a régi alsóközéposztály kulcsfontosságú részei alól kihúzta a talajt, meggyorsította a nagyvárosokban és a vidéki városokban élő alkalmazotti, új és független alsóközéposztály fejlődését. A hanyatló és emelkedő rétegekből végül is egy szinkretikus alsóközéposztály állt össze, egy olyan heterogén keverék, amelynek elemei nemritkán összeegyeztethetetlenek mind a foglalkozás, mind pedig a gazdaság, a társadalom és az ideológia vonatkozásában.

A nominalisták szerint az egyre növekvő alsóközéposztály túlságosan heterogén és körvonalazatlan ahhoz, hogy egyetlen elnevezést alkalmazhassunk az egészre, vagy hogy szigorú fogalmi keretek között definiálhassuk. De minimálisra csökkenthetjük azt a veszélyt, hogy olyan szociológiai absztrakcióhoz jutunk, amely maga teremti meg igazságának feltételeit, ha egyfelől figyelembe vesszük az alsóközéposztály összetett voltát, másfelől pedig azokat a konkrét strukturális feltételeket, amelyek válság esetén az osztály döntő elemeinek politikai reakcióit meghatározzák. Hogy válság esetén az alsóközéposztály egységessé válik-e vagy éppenséggel szétesik, az természetesen rengeteg tényezőtől és körülménytől függ, például attól, hogy látens kollektív tudata és hagyományos politikai kötődései milyen természetűek és intenzitásúak, s hogy kik azok a politikusok, akik mobilizálják és harcba viszik.

A történészeknek végre fel kellene hagyniuk az alsóközéposztály jelenlétének elvont megkérdőjelezésével Európa (és Amerika) történelmében, s a problémát inkább empirikus vizsgálatnak kellene alávetniük. Meg kellene vizsgálni, hogy milyen volt az összetétele, belső élete s hogy milyen hajtóerők által tudott fennmaradni és újjászületni, valamint hogy a kiegyensúly-

lyozott korszakokban hol húzódtak a határok közte és a többi osztály között. Foglalkozni kellene az osztálytudatával és azzal, hogy politikailag hogyan viselkedett feszült helyzetekben.

S a történészeknek a kutatás megtervezéséhez és megalapozásához még azt sem kell előre eldönteniük, hogy szótárunknak melyik kifejezése lesz a legkevésbé félrevezető, vagy a legcélravezetőbb: alsóközéposztály(ok)-ról, petite bourgeoisie-ról, Kleinbürgertumról avagy átmeneti osztály(ok)ról beszéljenek-e. Egyenlőre elég abból kiindulni, hogy „nem osztályszerű osztály”, vagy marxista megfogalmazásban: önmagában való, de nem önmagáért való osztály.

A történész számára az alsóközéposztály fogalmának minden szigorú meghatározása azzal a veszéllyel jár, hogy túl általános és statikus, és ezért használhatatlan meghatározás lesz. De az ilyen természetű kutatásban nem nélkülözhető valamilyen előzetes, kísérleti definíció. Éppen ezért átmenetileg megállapíthatjuk, hogy az alsóközéposztály olyan emberekből áll, akik (1) olyan munkával keresik a kenyerüket, amely elsősorban nem fizikai munka, nem igényel állandó fizikai erőfeszítést, továbbá megkövetel valamilyen csekély képzettséget; (2) objektív kritériumok (jövedelem, vagyon, képzettség, lakóhely stb.) szerint nem tartoznak sem a felső osztályhoz, sem pedig az alsó néposztályhoz; (3) akik tisztában vannak azzal, hogy sem az egyikhez, sem a másikhoz nem tartoznak, de felfelé törekszenek; (4) akik felfelé való mobilitásukat határozottan individualista eszközökkel igyekeznek megvalósítani; (5) akik a magántulajdont szentnek és sérthetetlennek tekintik; (6) akik feltűnően alkalmasak arra, hogy magasabb osztálybeliek gyámolítsák, illetve magukhoz emeljék őket; (7) akik igyekeznek gyermekeik előrejutási esélyeit megvédelmezni vagy megjavítani; (8) akikben végzősoron erősebb a félelem attól, hogy feszült helyzetekben le-, vagy visszacsúsznak a szégyenletes foglalkozások, illetve a fizikai munka szintjére, mint a vágy, hogy bekerüljenek az abszolút középosztályba; és végül (9) akik csak a súlyos válságok idején szövetkeznek összehangolt politikai akciókra.

A társadalmi osztály marxista felfogásának igazolásához, finomításához és tisztázásához keresve sem találhatnánk jobb módot, minthogy kipróbáljuk, hogy alkalmas-e az alsóközéposztály vizsgálatára. Az alsóközéposztály a proletariátusnál és a burzsoáziánál is meggyőzőbben tanúsítja, hogy a termelési viszonyok szükségszerű, de mégsem elégséges meghatározói az osztálynak. Nem az anti-marxisták, hanem Marx és követői azok, akik maguk állították, hogy az osztály helye a gazdaságban, társadalomban és az ál-

lamban nem kizárólag a közös gazdasági érdekek függvényében alakul, hanem az ideológiai és politikai viszonyok is meghatározzák, és éppen a fejlődési konfliktusok fordulópontjain. A tiszta gazdasági determinizmus fölötti meddő vita helyett a marxistáknak és kritikusaiknak inkább a gazdasági, ideológiai és politikai tényezők komplex keveredéséről és viszonyáról kellene vitatkozniuk.

Az alsóközéposztály problémája különlegesen nehéz feladatot jelent a társadalomtudósok számára, függetlenül attól, hogy mi a világnézetük. Hiszen ez az osztály belsőleg többszörösen megosztott, mégpedig úgy, hogy osztályt alkotó csoportok gazdasági érdekei összeegyeztethetetlenek, különösen az akut gazdasági válságok idején. De míg az alsóközéposztály gazdasági és társadalmi koherenciája ingatag, addig nézetrendszere szinte páratlanul egységes: a közös gazdasági érdekek struktúrájában jelentkező réseket sűrű ideológiai tömítés tapasztja be. S különösen a nagy társadalmi és gazdasági megrázkódtatások idején, amikor ezek a rések kitágulnak, egészen világossá válik, hogy az alsóközéposztály magábanvaló osztály, autonóm osztálytudattal. Másfelől persze a zavaros helyzetekben nem tud igazán kiállni magáért mint osztályért, úgyhogy végül mindig a fölérendelt elit(ek) politikai segédcsapata marad.

Marxnak a Brumaire tizenharmadikában tett megállapítása a francia független kisparasztokról az egész alsóközéposztályra érvényes.

„Amennyiben millió és millió család olyan gazdasági létfeltételek között él, amelyek életmódjukat, érdekeiket és műveltségüket más osztályokétól megkülönböztetik és azokkal ellenségesen szembeállítják – annyiban osztályt képeznek. Amennyiben a parcellás parasztek között csak helyi összefüggés van, és érdekük azonossága nem teremt közöttük közösséget, nemzeti kapcsolatot és politikai szervezetet – annyiban nem képeznek osztályt. Képtelenek ezért arra, hogy osztályérdekeiért a saját nevükben akár egy parlament által, akár egy konvent által érvényre juttassák. Nem tudják önmagukat képviselni, képviselőre szorulnak.”²¹

Súlyos gazdasági és társadalmi válságok idején a kispolgárság sajátos életstílusa, ethosza és tagjainak személyiségjegyei jóval inkább kihatnak politikai magatartására, mint a paraszteké vagy a munkásoké az övékre.

Igaz, hogy a Kommunista Kiáltvány szerint „... a kisiparos, a kiskereskedő, a kézműves, a paraszt ... a nagyipar kifejlődésével lezüllik és elpusztul”. De ugyanebben a politikai pamfletben található az is, hogy a Mittelstande, a középosztályok megkísérlik elhárítani vagy visszafogni saját gazdasági elavulásukat és társadalmi leértékelődésüket. S a fennmaradásért ví-

vott harcban az alsóközéposztály elszántan „megpróbálja a történelem kerékét visszafordítani”, kész túlmenni a politikai konzervativizmuson, el egészen a nyílt reakcióig.

Engels és Marx hangsúlyozzák, hogy az alsóközéposztály gazdasági érdekei, mentalitása és politikai viselkedése mennyire hasonló: „... kereskedelmi ügyleteinek és hitelműveleteinek kicsinyes jellege...” kulcsa politikai ingadozásának.²² De, különösen a forradalmi zűrzavarban, amikor a falusi vagy a városi proletariátus – vagy mind a kettő – alulról fenyegeti, az alsóközéposztályt sebezhetősége és társadalmi bizonytalansága arra készíti, hogy felhagyjon az ingadozással és hátrítsa el a további kockázatot. Ilyenkor amögé áll, aki a „... tulajdon, család, vallás, rend...” védelmét igéri, és azt, hogy ellátja adókedvezményekkel és olcsó hitellel.²³

Marx és Engels nem annyira történetileg, mint inkább logikailag előre vitetett képükben vitathatatlanul eltúlozták a független alsóközéposztály hanyatlásainak várható ütemét és mértékét, s alábecsülték az újjászületésre, illetve az átalakulásra való képességét, továbbá nem látták előre a hivatalnokokból, műszaki szakemberekből és értelmiségiekből álló, alkalmazotti, gazdaságilag „improduktív” alsóközéposztály nagymérvű megnövekedését. Rendszerük mindazonáltal értékes keretet ad annak vizsgálatához, hogy milyen összefüggés van a egyes összetételű kispolgárság bizonytalan gazdasági és társadalmi helyzete, terméketlen világnézete és zavaros politikai magatartása között.

A kiegyensúlyozott korszakokban az alsóközéposztályt a fölötte lévő elitek igen rossz megvilágításban látják. Lenézik a kispolgárt, középszerűnek, provinciálisnak, konformistának, ambíció híján valónak, parazitának, önzőnek, merevnek, sértődékenynek, prűdnek és moralizálóknak tartják. S a megvetést csak fokozza, hogy az utóbbi időben a hivatalnokok, műszaki szakemberek és az értelmiségiek oly lelkes fogyasztóivá váltak a standardizált árucikkeknek, a személytelen szolgáltatásoknak, az olcsó zsurnalizmusnak és a kommersz kultúrának.

De a hatalmi eliteknek a válságok idején sem kell igazán tartaniuk az alsóközéposztálytól. A Kleinbürger természeténél fogva nehézkes. Azonkívül anyagi és lelki tényezők egyaránt a fennálló rendhez kötik, úgyhogy nemigen támogat olyan radikális törekvéseket, amelyek a rendszer fennmaradásával összeegyeztethetetlenek. Továbbá, amint az elitek az első jelét látják annak, hogy hatalmuk komolyan veszélyben forog, nyomban felelevenítik vagy újra kialakítják az alsóközéposztály pozitívabb képét: a műszaki

szakembereket és a mérnököket azért ünneplik, hogy élnek a rájuk ruházott hatalommal, a művezetőket és a felügyelőket azért, hogy fegyelmet tartanak és ellátják az ellenőrzést, az elárusító és az irodai személyzetet azért, hogy biztosítják a javak és szolgáltatások normális elosztását és végül a köztisztviselőket azért, hogy a létfontosságú közfeladatok ellátásával nélkülözhetetlen láncszemet alkotnak az állam és polgárai között.

Társadalmi viszonylatban az alsóközéposztály tehát mintegy az ütközéscsillapító szerepét tölti be és segít az alatta lévő rétegek kitörését megfékezni.³¹ S nemcsak csökkenti a tőkés és a munkás, illetve a földesúr és a paraszt összeütközésének erejét, hanem közvetít, hidat is alkot közöttük.

A kispolgárság továbbá kitűnő mobilitási csatorna: befogadhatja és be is fogadja a felfelé mobil szakképzett munkásokat, saját duzzadó soraiból pedig még feljebb, a jövedelmi és a státus-létra magasabb fokaira tornászva fel tagjait. Azonkívül biztonsági háló is, amely felfogja a felsőközéposztály és a nagyburzsoázia soraiból kiöregedett és lecsúszott embereket.

Az elitek egyes csoportjai ezért hát bizonyos fordulópontokon felhagynak azzal, hogy a kispolgárságot letorkolják és sérteggék filiszteri közönységessége miatt, s dicsőíteni kezdik. A józan kispolgárságot az erényes parasztsághoz hasonlóan olyan személyes és társadalmi tulajdonságaiért üdvözlik, amelyeket a kapitalista társadalom már-már elhomályosít: önállóságáért, takarékoságáért, szorgalmáért és mértéktartásáért. Azért hízelegnek a Kleinbürgernek, mert a tulajdon, a család, a „munkakedv”, a vallás és a patriotizmus zászlóvivője.

Azonkívül a megszorult elitek számára a kispolgárság politikai tartalékhadseregeként is fontos. Hiszen ennek a magában való, de nem magáért való osztálynak a mozgósításához elég, ha megfelelő módon manipulálják a saját nézetrendszerébe ágyazódott vonzódásokat, jeleket és szimbólumokat.

S míg felülről a hatalmi elit jó időkben szüntelenül ostorozza a kispolgárságot, rossz időkben pedig álnokul hízeleg neki, alulról a munkások közül sokan úgy tekintenek erre az osztályra, mint a fizikai munka világából való menekülési lehetőségre. A szocialista ideológusok éppen azért állították be rossz színben a kispolgárságot, azért vádolták az egyes kispolgárt nagyravágyással, parazitassággal, s az egész osztályt „hamis tudattal”, amely a „reakciós ármánykodás megvesztegetett eszközeivé” teszi őket, mert tudták, hogy a munkások maguk is mennyire vágnak arra, hogy független kisvállalkozók lehessenek, vagy fehérgalléros álláshoz jussanak.

Ha mármost arra vagyunk kíváncsiak, hogy az alsóközéposztálybeliek miként vélekednek magukról, mindenekeelőtt azt kell észrevennünk, hogy

feltűnően büszkéek arra, hogy kiemelkedtek a pusztán fizikai munka világából. Másszóval, felsőbbrendűnek tekintik magukat azoknál a munkásoknál, akik még nem lépték át a szigorúan fizikai munka és a nem fizikai munka határát, hiszen számukra ez a legfontosabb választóvonal. Igaz ugyan, hogy a kézművesek maguk is végeznek fizikai munkát, de személyes munkájukhoz személyes tőkájuk párosul és maguk is hoznak adminisztratív és kereskedelmi döntéseket. S az alsóközéposztálynak ez a független rétege az egész kispolgárság ethoszában központi helyet foglalt el munkaerőkölcseivel, függetlenségével és önállóságával – egészen addig, ameddig a kishivatalnokok, műszaki szakemberek és értelmiségiek rétege tömegessé nem vált. Addig ugyanis a kispolgár akár független, akár alkalmazott volt, jobban élt, mint a fizikai munkás. Nagyobb volt a jövedelme, több volt a vagyona, nagyobb biztonságban élt, előmeneteli lehetőségei jobbakk voltak, kellemesebb környezetben dolgozott és munkájában s szabadidejében egyaránt többet érintkezett nála magasabb helyzetben lévőkkel.

De hagyjuk az alsóközéposztály vélekedését önmagáról. Objektíve megállapíthatjuk, hogy egészen a közelmúltig az alsóközéposztály nemcsak azokat a hagyományos, független Kleinbürgereket szívta magába, akik kidőltek a sorból, hanem a munkásoknak azt az elitrétegét, amely kiemelkedett, vagy kiemeltetett a proletariátusból. Továbbá az alsóközéposztálynak ez a kettős szívóhatása erősebben érvényesült, mint az, hogy ugródeszkeként szolgáljon a nagyburzsoázia felé; azokhoz, akik a termelőeszközök tulajdonában vannak, koncentrált politikai befolyással rendelkeznek, magas társadalmi presztizst élveznek és nem annyira helyi, mint inkább kozmopolita látókörűek.

De végsősoron az alsóközéposztály mégis a felfelé és a lefelé való mozgás lépcsője, kiváltképpen az átalakulásban lévő társadalmakban. Persze minthogy a kispolgárság roppant masszív és népes osztály, nehéz meghatározni és mérni, hogy mekkora a belső mozgása, illetve hányan kerülnek újonnan bele és hányan kerülnek kívül rajta. Ennek ellenére meg kellene kísérelni megvizsgálni a gazdasági, foglalkozási és társadalmi előmenetel csatornáit, a generáción belüli és a generációk közti társadalmi emelkedés méreteit és azt, hogy az oktatás hogyan befolyásolja az előrejutási esélyeket. Különös figyelmet kell szentelni azoknak az általánosabb társadalmi körülményeknek, amelyek az alsóközéposztály mobilitásának módját, folyamatát és mértékét meghatározzák, s itt nemcsak a gazdasági növekedés ütemét kell szem előtt tartani, hanem a technika és a tudomány fejlődését, valamint az adminisztráció megváltozását is, hiszen mindez új pályák lehetőségeit nyitja meg.

Az alsóközéposztályról azt szokás mondani, hogy tagjainak egyéni szorongása és az osztály egészének kollektív féelme a lefelé való mobilitástól páratlan méreteket ölt. Ezt a feltevést igazolni kellene, mégpedig úgy, hogy az alsóközéposztály szubjektív élményeit össze kellene vetni azzal, amit a társadalmi hanyatlás objektív természetéről, módjáról és mértékéről tudunk. De minden ilyen típusú vizsgálatnál meg kell különböztetnünk azokat a kispolgárokat, akik a fizikai munka világából emelkedtek ki, és a visszasüllyedéstől rettegnek, és azokat, akik alsóközéposztályi szinten indultak neki az életnek.

Ahogy lenni szokott, egy sor objektív tényező és szubjektív félreértés keveredik a kispolgárság szorongásában, s ezek együttesen alakítják ki a féelmet attól, hogy belekerül a lefelé irányuló mozgásba, s így vagy lealacsonyító munkát kell vállalnia, vagy egyenesen a proletariátus soraiba süllyed. S bármilyen arányban táplálják is ezt a grande peur tények illetve félreértések, annyi biztos, hogy léteznek, s hogy nagyobb figyelmet érdemel, mint amennyit eddig szenteltek neki. Az alsóközéposztály szeszélyes és néha kétségbeesett átpolitizálódása a gazdaság és a technika – számára kedvezőtlen – változása által kiváltott pánikhangulatban gyökeredzik, s ezt a ciklikus válságok csak tovább fokozzák. De miként a felső osztályok sem szokták önként hurokba tenni a nyakukat, az alsóközéposztály gyengülő csoportjai ugyanúgy megpróbálják megfordítani vagy lelassítani a hanyatlásukat előidéző folyamatokat. A fennmaradásért folytatott küzdelmük során létrehozzák és megerősítik gazdasági és szakmai szervezeteiket; politikai lobbykat, érdekszövetségeket és frakciókat hoznak létre; különböző politikai szövetségek, pártok vagy mozgalmak támogatóivá illetve tagjaivá válnak; s végül, ha kell, érdekeiket az utcákon és a tereken védik meg.

Homályos és negatív közösségérzetük – miszerint ők sem a burzsoáziahoz, sem a munkássághoz nem tartoznak – a kiélezett válsághelyzetek hatására politikai tudatossággá alakul át, amely mostmár a gazdasági, társadalmi és kulturális identitás belátásán alapul. Persze az alsóközéposztály különböző foglalkozási és szakmai csoportjait megosztó gazdasági ellentétek és státus-egyenlőtlenségek ilyenkor sem tűnnek el. De az egyensúly szélsőséges megbomlásának idején előtérbe kerülnek az egzisztenciális kérdések, s ilyenkor a *belső* feszültségek jelentősége csökken, míg a külső gazdasági és társadalmi erőkkal való konfliktusok jelentősége megnő. És noha az alsóközéposztály és a többi osztály között meghúzódó határvonalak továbbra is kétértelműek és labilisak maradnak, mégis inkább demarkációs vonalnak, mint a határátlépést megkönnyítő hídnak számítanak.

Tehát a súlyos válságok hiába idéznek elő nagyobb feszültséget és versengést az alsóközéposztály főbb csoportjai között, s az egyes csoportokon belül is, tény, hogy ilyenkor mégis megerősödik társadalmi hovatartozásuknak és sorsuk közösségének tudata. Foglalkozási és szakmai öntudatuk, valamint az egyébként szunnyadó társadalmi elkülönültség-érzetük ilyenkor annyira felfokozódik, hogy szinte osztálytudattá válik. S a foglalkozási és szakmai öntudat túlhaladása csak részben spontán. S ahhoz, hogy ez ne legyen múlandó, politikai aktivistákra van szükség – mind az alsóközéposztály sorából, mind pedig kívülről –, akik artikulálni tudják, mozgósítják és irányítják osztálytudatát. Csak a politikusok segítségével tehet szert a kispolgárság saját ideológiára. Az ideológiai számvetés és mozgósítás nem tűnetheti el az alsóközéposztály főbb csoportjait megosztó társadalmi és gazdasági különbségeket, de csökkentheti őket.

A szembeszökően összetett kispolgárság legfontosabb közös nevezője valószínűleg a forradalmi összeütközéssel szembeni ellenérzése: csak kevés csoportjáról képzelhető el, hogy frontális támadást indít a fennálló gazdasági és társadalmi rendszer ellen, vagy hogy ilyen támadásban részt vesz, akár egy esetleges válság idején is. Sőt, a forradalmi kihívással szemben a status-quo-t védelmező, negatív egységen túl a kispolgárság mind a három lényeges ellenforradalmi erőnek támasza: az alsóközéposztály egyes csoportjai a konzervativizmus, mások a reakció és megint mások az ellenforradalom zászlaja mögé sorakoznak fel.³² Röviden tehát az alsóközéposztály egyfelől egységes abban, hogy elutasítja a radikális forradalmiságot, másfelől azonban megosztott is, amennyiben különböző csoportjai a rendezetlen politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok restabilizációját más és más célkitűzések alapján, más és más eszközök segítségével képzelik el.

De az is félrevezető lehet, ha csak az alsóközéposztály taktikai és stratégiai összhangjának a hiányát hangsúlyozzuk, éppúgy, mint ha csak az egyiséget. Kétségtelen, hogy a kistermelők és a szolgáltató kisiparosok gazdasági érdekei és társadalmi viszonyai eltérnek a kishivatalnokokétól, a köztisztviselőkétől és az értelmiségiekétől. De az is biztos, hogy mindannyian érdekeltek a fennálló rendszer fennmaradásában, hiszen ez a legfőbb záloga gazdasági, társadalmi és kulturális helyük egyébként kétes fennmaradásának, s ennek a helynek a megőrzéséért lelkileg is oly nagy áldozatokat hoztak. És ennek tudatában a régi kisvállalkozók hagyományos jogainak védelmét viszonylag könnyen össze lehet egyeztetni az új fehérgallérosok méltányos követeléseivel. Az alsóközéposztály nagy tömegei készségesen felzárkóznak egy olyan program, vagy akár ideológia mögé, amely a rend, a tulajdon, az

egyéni teljesítmény és képességek megbecsülését, nyitott érvényesülési lehetőségeket (gyermekük számára) és méltányos kormányzást hirdet; s amely elítéli a gazdasági és kormányzati megalomániát, a kiugró gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeket, a kulturális újdonságokat, a szexuális felszabadulást és a kozmopolitizmust; továbbá olyan látszólag radikális reformokat javasol, amelyek mindazonáltal összeegyeztethetőek a fennálló gazdasági, társadalmi és kulturális rendszerrel. Egy ilyen platformnak még csak nem is kell valami nagyon kidolgozottnak lennie, elég, ha a megszorult köztes osztálynak igazságosabb elosztást, önállóságot, kedvezőbb gazdasági, társadalmi és oktatási törvénykezést ígér. Persze így is maradnak az alsóközéposztálynak olyan csoportjai, akikben a gazdasági és társadalmi válságtól való félelem annyira megnöveli a lappangó, belső szorongásokat, hogy nagyon is fogékonnyá válik különböző politikán túli, idegengyűlölő és konspiratív törekvések iránt.

Összegezve az eddig elmondottakat: akármilyen széttagolt is a kispolgárság rendezett időkben, belső egysége a súlyos válságok alatt jelentősen megnő. A destabilizáció korai szakaszaiban előfordul, hogy valamely radikálisan rendszerellenes csoporthoz szegődik. De azután megtorpan és nem vesz részt olyan szövetségekben és összeütközésekben, amelyek összeomlással fenyegetik azt a gazdasági, társadalmi és politikai felépítményt, amelyben meghatározott, bár ingatag helyet talál magának. És végül a viszonyok újbóli megszilárdulásának fontos társadalmi és politikai hordozójává lép elő, noha ebből nem neki, hanem a magasabb társadalmi osztályoknak és a kormányzó eliteknek lesz hasznuk, azoknak, akiktől immár újra és örökre függeni fog, s akik iránt sértettséggel vegyes irigységet érez.³³ Akárhogy ingadozik is kezdetben az alsóközéposztály, végül is a hatalmi elit javára és az alsóbb néposztály rovására oldja meg kétértelmű és feszült osztály-, státus- és hatalmi viszonyainak problémáját. A konzervatívizmusnak ez a belső magja, amely a súlyos társadalmi és politikai válságok pillanatában kerül felszínre és mindig megvan az alsóközéposztály valamennyi csoportjában, ez az, ami lehetővé teszi, hogy e csoportokat összefüggő jelenségként és értelmes történelmi problémaként kezeljük.

(The Journal of Modern History, Vol. 47, No. 3, Sept. 1975)

JEGYZETEK

1. E cikk nem foglalkozik a kispolgárság jelenségével Japánban és a nem nyugati fejlődő országokban. De talán kiindulópontot adhat az alsóközéposztálynak – beleértve az imperialista korszak idegen betelepülőit és állami hivatalnokait – tanulmányozásához az Európán kívüli világban, ahol az emberiség többsége él.
2. E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York, 1964).
3. Emil Lederer, *Die Privatgestellten in der modernen Wirtschaftsentwicklung* (Tübingen, 1912); Carl Grünberg, *Der Mittelstand in der kapitalistischen Gesellschaft* (Lipscse, 1932); C. Wright Mills, *White Collar* (New York, 1951); Richard F. Hamilton, *Class and Politics in the United States* (New York, 1972); Nicos Poulantzas, *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui* (Párizs, 1974); és C. Baudelot, R. Establet és J. Malemort, *La petite bourgeoisie en France* (Párizs, 1974), különösen a 6. fejezet.
4. Daniel Bell, *The Coming of Post-industrial Society* (New York, 1973).
5. Lásd: Anthony Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies* (London, 1973), különösen a 111–114 és a 185 oldalakat.
6. A 81. oldalon adunk egy kísérleti fogalmi meghatározást.
12. Heinrich August Winkler, *Mittelstand, Demokratie, und Nationalsozialismus* (Köln, 1972).
13. Werner Sombart, *Was verstehen wir unter dem Mittelstand?* (Göttingen, 1897); Johann Wernicke, *Kapitalismus und Mittelstandspolitik* (Jena, 1907); Emil Lederer és Jakob Marschak, „Der neue Mittelstand”, *Grundriss der Sozialökonomie* 9, 1 rész (1926); és Theodor Geiger, *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes* (Stuttgart, 1932).
14. V.I. Lenin, A „baloldaliság”, a kommunizmus gyermekbetegsége, *Lenin Ősszes Művei*, 41. kötet (Budapest, 1974), 6. old.
15. Id. mű., 52. old.
16. Id. mű., 26. old.
17. Id. mű., 14. old.
18. Id. mű., 30. old.
19. V.ö. Charles Bettelheim, *Les luttes de classes en U.R.S.S., 1917–1923* (Párizs, 1974), 139–148 és 210–216 oldalakon; és Moshe Lewin, „Society, State and Ideology in the Piatiletka” (A New York-i Columbia egyetemen 1974 novemberében a szovjet kulturális forradalomról tartott konferencián elhangzott előadás.).
20. V.ö.: V.F. Calverton, *The Liberation of American Literature* (New York, 1932); Lewis Corey, *The Crisis of the Middle Class* (New York, 1955); és Samuel P. Hays, *The Response To Industrialism, 1885–1914* (Chicago, 1957).
21. Karl Marx, *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* (MEM 8. kötet), 187. old.
22. Friedrich Engels, *Forradalom és ellenforradalom Németországban* (MEM 8. kötet) 91. old.
23. Karl Marx, *Louis Bonaparte...* i.m. 113. old.
31. „Ennek az osztálynak az igazi jelentősége abban rejlik, hogy a burzsoázia számára ütközéscsillapítóként funkcionál.” (George Orwell, *The Road to Wigan Pier* (London, 1937), 156. old.) Orwell, írásának második részében kitűnő betekintést ad az

alsóközéposztály világába, s abba, hogy ez a világ mennyire érzéketlen a klasszikus szocialista felhívásokkal szemben.

32. A konzervativizmus, a reakció és az ellenforradalom meghatározását lásd: Arno J. Mayer, *Dynamics of Counterrevolution in Europe, 1870–1956* (New York, 1971), 48–55 old. és a 3. fejezet.
33. Max Scheler, *Ressentiment*, (New York, 1972), különösen az 1. fejezet.